

प्राक्कथन
मौसम श्रावकाचाराचा

श्रावकाचार धर्माची प्राचीनता -

भ. श्री वृषभनाथांच्या काळपासून श्रावकासाठी वेगळी असा आचार धर्म अस्तित्वात आला. श्रावकधर्माची प्रतिष्ठा हा जैन धर्माचा मानबिंदू आहे. असा एक समाज असावा की जो जीवनमूल्यांना प्राणापलिकडे जपणारा असावा. जी नीतीमूल्ये तीर्थंकर श्री वृषभनाथा पासून ते भ. महावीरापर्यंतच्या तीर्थकरांनी आपआपल्या काळात अत्यंत स्पष्टपणाने, दूरदर्शित्वाने, मानवातील संभवनीय क्रोधादिक विकारांचा प्रादुर्भाव पाहून / जाणून सांगितली ती श्रावकधर्म म्हणून सुप्रतिष्ठित झाली. असा एक धर्म की जो भगवंतांनी सांगितला व त्या त्या काळच्या लोकांनी प्रभूंच्या सान्निध्यात राहून ऐकला व आचरला, तो भ. महावीरांच्या नंतर अनेक आचार्यांनी अक्षर-बद्ध केला. त्याला उपासकाध्ययन असे नाव होते.

त्या नंतर अनेक आचार्यांनी श्रावकांची त्या त्या वेळची आचरणात्मक स्थिती पाहून व योग्य त्या सुधारणा करून श्रावकाचारांची रचना व मांडणी केली आहे. परंतु मूळच्या श्रावकाचाराचा जो तेजस्वी, सर्वमान्य व अहिंसा, सत्य, अस्तेय, अपरिग्रह व ब्रह्मचर्य या पाच जीवन लक्षी व उन्नयनकारी तत्वांचा सर्वत्र उपयोग केला आहे. ती पाच अणुव्रते सर्व श्रावकाचारात सुप्रतिष्ठित आहेत.

स्वामी श्री समंतभद्र आचार्यांचे रत्नकरंड श्रावकाचार सुप्रचलित आहे. परंतु त्याहून प्राचीन असे आचार्य श्री उमास्वामींचे, म्हणजे दुस-या शतकातील, श्रावकाचार हाती आले. ते वाचल्यावर दुस-या शतकातील जैन श्रावकांची मनःस्थिती कशी होती व कोणत्या आचार-विचारांचा समाज आचार्यांना अभिप्रेत होता, याचा प्रत्यय आला. त्याकाळी जो सामान्य समाज होता, त्याला जैनत्व कसे प्राप्त करून द्यावे व त्याला एकाच आचार-विचारात कसे दीक्षित करावे, एकाच विशिष्ट ध्येयाशी कसे निगडित करावे, हा विचार या श्रावकाचारावरून कळतो. विशेषतः वड, पिंपळ, औदुंबर, कटुंबर या झाडांची फळे खाणारा, मद्य, मांस, मद्य यांचे सेवन करणारा, सात प्रकारच्या व्यसनांनी ग्रस्त असणारा, रात्री मशाली वा तेलाच्या दिव्याच्या प्रकाशात भोजन करणारा, कंद-मुळे खाणारा, अनेक कु-देवतांना नवस करणारा व पूजणारा समाज आचार्यांच्या समोर होता.

त्या अप्रगत, मागासलेल्या समाजाला सुप्रतिष्ठित करायचे व जो समाज प्रगत आहे, सुस्थितीत आहे, म्हणजे शुध्द आहार घेणारा, पाणी गाळून पिणारा, मांस-मद्य-मध न खाणारा, कुदेवतांना न भजणारा आहे, त्यांना पाच अणुव्रतांच्या माध्यमातून, बारा व्रतांच्या पालनातून, जिनपूजा, दान, संयम, तप, वात्सल्य, ध्यान-सामायिकाच्या माध्यमातून उच्चतर, आनंदमय, परस्परांत प्रेम, सद्भाव इ. मानवी गुणांच्या बीजांचे आरोपण करुन त्या जैन समाजाला आदर्श समाज म्हणून सुप्रतिष्ठित करायचे काम श्रावकाचाराच्या माध्यमातून केले गेले आहे. क्रोध, अहंकार, कपटाचरण, व लोभ या प्रमुख चार कषायातून, विकारांतून समाज मुक्त कसा होईल, म्हणजे मानसिक शुचित्वाला तो प्राप्त कसा होईल याचा स्पष्ट दृस्टीकोण आचार्यांनी स्वीकारला आहे. पृथ्वी, पाणी, अग्नी, वनस्पती व वायू या जीवनास अत्यंत आवश्यक अशा निसर्ग जीव-तत्वांचे प्रदूषण, विनाश कसा टाळावा, समाजातील संघर्ष, द्वेष, मत्सर, उच्च-नीच भावना, अकर्मण्यता, आळस, प्रमाद यांना संपवून देश समृध्द, संपन्न व उच्च संस्कारित करण्याचा मार्ग श्रावकाचारांनी प्रशस्त केला. व्यापक जीवन मूल्यांना स्वीकारणारा व आत्म-श्रध्द, ज्ञानी व उत्तम, आचार-विचारांना समाज निर्मिण्याचे स्वप्न आचार्यांचे होते.

अरिहंत-सिध्दांचा आदर्श -

त्यासाठी अरिहंत-सिध्द या परमेष्ठींना, सर्वज्ञ, हितोपदेशी व श्रेष्ठ पुरुषांना प्रमाण मानून त्यांनी दर्शविलेल्या मुक्ती मार्गात सा-या जैन समाजाला आणून सोडण्याचे कार्य श्रावकाचारांनी केल्याची दिसून येते.

आत जो जैन समाज या शतकात आपण पाहातो, त्या समाजात जी धर्म मूल्ये, नीती मूल्ये व आचार मूल्ये आहेत ती काळाच्या ओघात मलीन होतात. नवीन नवीन आचारविचार समाजात प्रविष्ट होतात. अंधश्रध्दा, कुरीती, पाखंडे व वैचारिक प्रदूषण होते. 'हे खरे की ते खरे' असा भ्रम ही निर्माण होतो. परंतु श्रावकाचाराच्या प्रकाशात असले भ्रम, शंका, विवाद संपतात. प्रत्येक जीव हा अरिहंत होण्याच्या, सिध्द परमात्मा होण्याच्या योग्यतेचा आहे, सर्व जीवात एकच स्वरूपाचे चैतन्य-तत्व विद्यमान आहे व ते चैतन्य आपल्या उत्कट स्वरूपात प्रभू-परमात्मा होऊ शकतो, ही श्रध्दा, हा विवास निर्माण करणे, हे श्रावकाचाराचे प्रमुख कार्य होय. 'अरिहंतत्व हा प्रत्येक जीवाचा

चैतन्यांतर्गत हक्क आहे', ते त्याचे स्वरूप, स्वभाव आहे व त्या वाटेने त्याने प्रगत व्हायचे आहे अशी श्रद्धा श्रावकांच्या मनात दृढ करणे हा श्रावकाचाराचा हेतू आहे.

त्यासाठी श्रावकाची संसारिक मोहाची मिथ्या दृष्टी बदलून, त्याला आत्म-तत्त्वाची ओळख सम्यक्दर्शनाच्या माध्यमातून करून दिली गेली आहे. दृष्टी सम्यक् तर ज्ञान देखील सम्यक् हा विचार मोठा लक्षणीय आहे. समाजाने आपल्या जीवनाकडे कसे पाहावे व प्राप्त, दुर्लभ जीवनात काय साध्य करावे, कसे साध्य करावे, याचे सुस्पष्ट मार्गदर्शन श्रावकाचारातून दिसते.

मुख्यतः श्रावकाने आपले ध्येय (अरिहंत होण्याचे) विसरू नये म्हणून त्याला जिनपूजेची, स्वाध्याय - ध्यान - समायिक या हितकारी आचाराशी जोडून दिले आहे.

आहारविषयक निर्देश -

आहार हा मानवाच्या मानसशुद्धीचा, देहपुष्टीचा व जीवन यापन करण्याचा प्रमुख भाग आहे. आहाराविषयी श्रावकाचाराचे मार्गदर्शन मोठे आरोग्यदायी व ऐहिक जीवन उच्चतर करणारे आहे. इतर धर्मात अशा स्वरूप पाचे निर्देश नाहीत. जैन धर्माने मानवी आहाराबाबत जितके लक्ष दिले तितके अन्य भारतीय धर्मांनी दिले नाही. धर्माचा व आहाराचा संबंध आहे, हे तत्व जैन धर्माने स्पष्टतेने स्वीकारले आहे. याचे कारण मानवी जीवन हे बहुमोल आहे व ते जीवन जितके बलिष्ठ, आरोग्यवान व सुस्थितीत असेल तितके त्या शरीराचा उपयोग धर्म साधनेसाठी होऊ शकतो. म्हणून आहाराबाबत श्रावकाचान अत्यंत आग्रही आहे. आजचे आहारातज्ञ जे आज वैज्ञानिक प्रयोग करून सांगत आहेत, ते श्रावकाचारांनी हजारो वर्षापूर्वी आग्रहपूर्वक सांगितले आहे. इतकेच नव्हे तर शुद्ध, अहिंसक आहाराबाबत चोखंदळ समाजही त्यांनी निर्मिला. आजच्या उन्नत, प्रगत, अहिंसक, जैन समाजाकडे पाहिले तर त्याचे प्रत्यंतर येते. हा समाज देह, मन व आत्मा यांच्या शुद्धतेचा, आरोग्याचा विचार करणारा आहे. त्यामुळे एक आदर्श समाज म्हणून त्याला देश-परदेशांत मानाचे स्थान आहे. हिंसा न करणारा, चोरी न करणारा, खोटे-नाटे न बोलणारा, परस्पराशी प्रेमाचे संबंध ठेवणारा, सर्वांचे कल्याण इच्छणारा समाज म्हणून आजही त्याच्याकडे पाहिले जाते. समाज घडविताना काही तत्त्वे, काही जीवनमूल्ये, काही ध्येय समाजासमोर ठेवायची असतात. ते काम श्रावकाचारांनी केले. मुख्यतः या समाजाचे मार्गदर्शन जैन दिगंबर मुनींनी, आगमांनी व जैन

मंदिरांनी केले आहे. जिनपूजेच्या माध्यमातून सामाजिक ऐक्य, अद्भाव, परोपकार व आत्मसाधना या गोष्टी न कळत जैन समाजाने स्वीकारल्या व जतन केल्या आहेत.

जैन समाजाने आर्थिक दृष्टीने देश संपन्न केल्याचे दिसून येते. शेती, उद्योग-धंदे, बँकिंग, वाणिज्य या बाबतीत समाज सदैव प्रगत होत गेला. निर्व्यसनी असल्याने संपत्तीचे संवर्धन, संरक्षण व वृद्धी या समाजाने केली. देशाची अर्थव्यवस्था या समाजाने सांभाळली.

इतकेच नव्हे तर श्रावकाचारांचे संस्कार असल्याने त्या समाजाने देशात सुराज्येही निर्माण केली, शत्रूंचा विनाश करून आपल्या क्षात्र तेजाचेही दर्शन घडविले आहे. उत्तम व्रतीश्रावक हा राज्यही निर्माण करू शकतो व ते उत्तम रीतीने चालवू शकतो हे ऐतिहासिक दाखल्याने सिध्द झाले आहे. अहिंसेने समाज दुर्बल बनतो, हा सिध्दान्त कसा, चुकीचा आहे, हे त्या समाजाने सिध्द केले . जैन धर्म हा निवृत्तीपर धर्म नाही, श्रावकाचारामुळे समाज दुर्बल होत नाही, भीरू होत नाही, हे त्या समाजाने सिध्द केले आहे. असंख्य ग्रंथांची निर्मिती करून तत्वज्ञान, धर्म, आयुर्वेद, गणित, भूगोल, जीवशास्त्र, पदार्थ विज्ञान इ. अनेक ज्ञानशाखांचा विस्तार त्याने आपल्या विशुध्द जीवन-विषयक दृष्टीने केला आहे. धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष या चारही पुरुषार्थांच्या साधनत श्रावकाचार उपयोगी पडला आहे. जैन समाजाने जे समाजकारण, राजकाणर व अर्थकारण केले त्यातूनही हेच दिसते की त्याने उच्चतम जीवनमूल्यांना सतत डोळ्यापुढे ठेवले होते. राष्ट्र उभारणीतही जैनांच्या श्रावकाचारानी मोठीच कामगिरी बजावली आहे. आपल्या देशाला स्वतंत्र, स्वयंभू व एक जिनसी ठेवण्यातही जैन श्रावकाचारांनी सुयोग्य मार्गदर्शन केले आहे. सम्राट चंद्रगुप्त, सम्राट खारवेल, इ. राजांनी देशाचे ऐक्य, समृद्धी, प्रभूसत्ता व अखंडता यासाठी प्रयत्न केल्याचा इतिहास आहे. म्हणून जैन श्रावकाचारांचे मूल्य हे नैतिक, सामाजिक व राजकीय या निकषावरही तावून सुलाखून सिध्द झाले आहे.

श्रावकाचार हा जैन धर्म व संस्कृतीचा प्राण वायू आहे. संस्कृती निर्माण करण्याचे व तिचे सर्वथैव जतन करण्याचे कार्य श्रावकाचारांनी केलेले आहे. म्हणून अशा एका उत्तम व सर्वाना प्रेरणा देणारा, मार्गदर्शन करणारा, मूल्याधिष्ठित जीवनाची निर्मिती सातत्याने करित राहणारा श्रावकाचार हा मार्गदर्शक दीपाप्रमाणे राहात आला आहे.

आज अशा श्रावकाचाराची नितांत गरज आहे. पाश्चात्य भोग वादाचा, पराकाष्टेने स्वतःचे स्वार्थ सांभाळणा-या प्रवृत्तीचा उदय होत आहे. विज्ञानाचे नाव घेत मद्य-मांसाहार, जुगार, भोगवाद

व आत्यंतिक स्वार्थ यात गुंतुन पडू पहाणा-या सर्वच समाजाला श्रावकाचार हे वरदान ठरणारे आहे. केवळ जैनासाठीच हा ग्रंथ-प्रपंच नसून विश्वातील सर्व मानवांचे ऐहिक व पारमार्थिक हित व कल्याण इच्छणारा हा श्रावकाचार आहे. तो काही केवळ जैनापुरताच आहे, असे नव्हे. त्याची मांडणी / रचना सार्वकालिक व सार्वदेशिक आहे. म्हणून आचार्य उमास्वामींचे हे श्रावकाचार-रत्न आम्ही आपल्या हाती देताना आनंद होतो.

श्रावकाचार कां ?

याचे कारण असे की जैन समाजात पोकळ, निरर्थक व अव्यवहारी असे अध्यात्माचे एक बंड उभे केले आहे. त्यातून श्रावकाचाराला गौणत्व दिले जात आहे. पूजा अर्चा-अभिषेक-आरती, पुण्यात्मक क्रिया यांना तीव्र विरोध केला जात आहे. विशुद्धतम विचार हवेत, हे खरे. पण त्या विचारांना पोषक असा श्रावकाचार दुर्लक्षून मुळीच चालणार नाही. देव व गुरु यांची अवहेलना करू न चालणार नाही. अरिहंतांचे दर्शन, पूजन, अभिषेक, ध्यान-सामायिक, व्रते या गोष्टींमुळे मानवाचे मन बलिष्ठ होते, ते संयमाला, तपाला भीत नाही. जीवन उपभोगायचे तर शरीर, मन हे उत्तम, संतुलित व समर्थ हवे. म्हणून आज अध्यात्माचे जे खूळ वाढत आहे की ज्यामुळे श्रावकाचारांची हजारो वर्षांची परंपरा, श्रावक-संस्कृती धोक्यात येण्याचा धोका आहे, तो टाळवा व खरा-खुरा, मानसोन्नत करणारा, सर्व समाजाला प्रकाश देणारा, व मार्गदर्शन करणारा जो श्रावकाचार आहे, तो वाचकांना द्यावा, म्हणून हा ग्रंथ संपादन करण्यात आला आहे.

जीवनातील विविधता, संकीर्णता, दुःखे-संकटे, आपत्ती-विपत्ती, रोगराई यांच्याकडून जैन समाजाने धैर्याने, खंबीरतेने वाटचाल करावी व जीवन सुखी, समृद्ध, वैभवशाली व व्रतसंपन्न करावे, हा उद्देश या श्रावकाचाराचा आहे. अध्यात्माच्या खोट्या व निरर्थक चर्चेपेक्षाही श्रावकानी दृढतेने व्रताचरण, संयमाचरण व धर्मश्रद्धा या श्रावकधर्माच्या मूलभूत प्रवृत्तीशी एकरूप व्हावे, सामाजिक एकता, अखंडता व शुचिर्भूत, पक्व व समंजस जीवनाचा स्वीकार करावा, जैनत्व हे अमूल्य हि-या प्रमाणे जपावे, व्यक्तिगत व सामाजिक उन्नतीच्या ज्या कसोट्या श्रावकाचारात आहेत, त्याचा कसोशीने स्वीकार करावा, हा या ग्रंथाचा उद्देश आहे. श्रावकाचार व तुमचे जीवन वेगळे नाही. तोही आत्म्याच्या उन्नयनाचा, प्रगतीचा व स्वतंत्र जीवन जगण्याचा मार्ग आहे. तेथे

बंधन काहीच नाही. क्रियाकांडही नाही. अहिंसेच्या प्रकाशात नित्य सुस्नात होत राहून जीवनाचा मार्ग सर्वांनी संक्रमित करावा, हेच श्रावकाचाराचे सांगणे आहे. अर्हतांची वाणी, जिनवाणी हृदयात जतन करीत करीत व ऐहिक व पारमार्थिक जीवनाची सांगड घालत, मोक्षमार्गाचे ध्येय डोळ्यांपुढे सतत ठेवून वागावे, ही श्रावकाचाराची मुख्य संकल्पना आहे. जीवन प्रयोगशील असावे. ते केवळ रटाळ, यंत्रवत् होऊन आनंदाला, सुखाला पारखे होऊ नये, म्हणून लहान-सहान व्रतांच्या आधाराने, ध्यान-संयमाने जीवन-वृक्षाला सदैव सिंचित करीत राहावे, ही संकल्पना श्रावकाचाराची आहे.

आजही मार्गदर्शक - श्रावकाचार-

आजच्या प्रगत, विज्ञाननिष्ठा, चिकित्सक वैचारिक पातळीवर देखील श्रावकाचार मानसिक शांती, दृढता, व चारुत्व देणारे आहे. आज जे भयाक्रंत जीवन आहे की ज्यामुळे उच्च रक्त-दाब, हृदय दौर्बल्य इ. रोग संभवतात, त्यावर उपाय म्हणजे श्रावकाचारातील तत्वांचे आचरण करणे होय. सातही प्रकाराच्या भयातून, तणावातून मुक्ती हवी असेल तर जिनेंद्र देव व त्यांनी सांगितलेल्या परमपावन रत्नत्रय मार्गावर श्रद्धा ठेवणे होय. जे घडते, ते घडू द्या. आणि जे सर्वोत्तम शांती, सुख प्रदान करणारे आहे त्याचा अनुग्रह स्वीकारा.

विशेषतः लोभ, हाव, खूप लालसा, तीव्रतर क्रोधादी विकार यापासून दूर रहायला हवे. मंद कषाय प्रवृत्ती ही जीवनाला उजळून टाकते. राग-अनुराग, हवे-नको, प्रिय-अप्रिय, हेवे-दावे याबाबत नित्य सावध, अप्रमत्त असावे. क्षमा, मार्दव इ. जे दहा धर्म आहेत त्यांचे स्मरण-चिंतन केले, बारा भावनांचे चिंतन केले तर मनःशुद्धीचा व विकारांच्या निच-याचा अनुभव येतो. जीवन तुमचे व तुमच्या मालकीचे आहे. ते अमृत आहे. त्या अमृताचा उपयोग जीवन-साधनेसाठी आहे. ते व्यसनांच्या, विकारांच्या, लोभाच्या गटारीत टाकायचे नाही, असा शुभ - भाव नित्य ठेवला तरी जीवन सुरभित, आनंदी, सुखी-समाधानी होते. आपत्ती येतात व जातात. त्या क्षणिक असतात. म्हणून मनोधैर्य, मानसिक संतुलन व मनोपावित्र्य यांच्या माध्यमातून जीवन समर्थ करण्याची भावनाच या श्रावकाचारात आहे. म्हणून श्रावकांनी आपल्या जीवनात सतत श्रावकाचाराचे दीप पेटवत राहून सुखी-समाधानी रहावे. तुम्ही जगाचे स्वामी, नियंते, अभियंते नाही आहात. तुम्ही

तुमच्याच जीवनाचे शिल्पकार व अभियंते आहात, ही भावना सतत ठेवून 'आद हिंदं कादव्यं' हे सूत्र आचरावे. आत्मकल्याण, आत्मनिष्ठा, यापेक्षा जगात श्रेष्ठ असे काहीही नाही. व ते आत्महित कसे असावे, या उद्देशाने हा श्रावकाचार आहे. श्रावकाचाराने तुमच्यातील जैनत्व, जिवनत्व व निजत्व फुलून येणारच अशी श्रध्दा हवी. अरिहंताची वाणी, त्यांची पावन, कृतार्थकारी आज्ञा, हीच जीवनाला सांस्कृतिक अधिष्ठान देईल, जीवन सर्वोत्तम बनवेल. सारा संसार असार, निष्कळ न वाटता, त्या संसारालाच पायरी बनवून, त्या संसाराला उपयोगी करून घेऊन ध्येय गाढता येणे शक्य आहे, असा आत्मविश्वास निर्माण होईल.

आज जे पर-वस्तूंचे, भोगोपभोगाचे आकर्षण वाटते, त्यांचा हव्यास वाढतो आहे, ते पदार्थाचे म्हणजे उच्च जीवन आहे, असे जे वाटते त्या भ्रमाचा निरास होईल. दृष्टी सम्यक् समीचीन व पावन बनेल. त्या दृष्टीने पाहाल तर आत्मा-तत्त्व स्पष्टपणे दृग्गोचर होईल, यात शंका नाही. जिनप्रणीत मार्ग व तत्त्वे हीच जीवनाला अमृतासमान आहेत व तीच आचरली पाहिजेत अशी प्रगाढ श्रध्दा श्रावकाचाराने होईल.

श्रावकाचार : विज्ञान-निष्ठ जीवन

जैन दर्माचे स्वरूप वैज्ञानिक आहे, म्हणजे ज्या पृथ्वीवर आपण जन्मतो ती पृथ्वी पाच पदार्थांनी भरलेली आहे. जसे- पृथ्वी, पाणी, अग्नी, वायु व वनस्पती. जीवनाला या गोष्टी अत्यंत आवश्यक आहेत. सारी जीव सृष्टी ही आहार, इंद्रिय, आयु व श्वासोच्छ्वास या प्राथमिक गोष्टींच्या आधाराने अस्तित्वात आहे. सारे जीव श्वासोच्छ्वासाचा आश्रय घेतात. प्रत्येक जीवाला जन्म-मरण आहे, म्हणजे आयुर्मर्यादा आहे. पाच इंद्रियापैकी एक तरी इंद्रिय प्रत्येकाला असतेच. तेव्हा या पृथ्वीवर आपले जे येणे आहे, जन्म आहे, ते कालबद्ध आहे. जैन आगमातून सर्व जीवांचे अत्यंत वैज्ञानिक स्वरूप स्पष्ट केले आहे. जीवांचा शोध घेणे व त्यांच्या ठायी जे चैतन्य आहे, जी प्राणशक्ती, ऊर्जा आहे त्या चैतन्याचा अंतिम टप्पा कोणता, त्यातील मूळचे अविनाशी गुण कोणते व विकारी गुण कोणते याचाही शोध घेण्यात जैन धर्म यशस्वी झाला आहे. त्यातूनच मग अहिंसेचा विचार प्रगत झाला आहे.

अहिंसेची प्रतिष्ठा म्हणजेच श्रावकधर्माची मांडणी होय. श्रावकाने आपले जीवन जास्तीत जास्त जीवदया, प्राणी-रक्षण, वत्सलत्व व समता या चार प्रकारे उन्नत करावे हे श्रावकाचाराचे प्रमुख सूत्र आहे. म्हणून आचार, आहार, विहार इ. मध्ये जास्तीत जास्त अहिंसेचा विचार महत्वाचा आहे. पृथ्वी, पाणी, वायु व वनस्पती यांचे जे पर्यावरण आहे, ते दूषित होऊ नये. ज्या पृथ्वीवर आपण राहातो, ती प्रदूषण-मुक्त ठेवणे हे मानवतेवर केलेले उपकारच होत. सारे आपणच उपभोगून संपवायचे नाही, तर पुढील येणा-या पीढीसाठी देखील ते पर्यावरण चांगले ठेवणे हा शास्त्र-शुद्ध व वैज्ञानिक विचार भोगोपभोग परिमाण (मर्यादा) या व्रतातून सांगितला आहे.

तसेच मानवाचे मनही कलंकित, दूषित न होऊ देणे हाही विचार महत्वाचा आहे. जसे शरीर बलदंड, निरोगी, निकोप, सुंदर हवे, तसे मनही संतुलित, विवेकी असावे. त्यासाठीच क्षमा, मार्दव, ऋजुता व निर्लोभता इ. दहा धर्मांनी मानवी जीवन संपन्न करण्याचा विचार महत्वाचा आहे. अहंकार, हट्ट, विद्वेष, क्रोध, हाणामा-या, शस्त्रास्त्र निर्मिती, युद्धे ह्या गोष्टी देखील मानवतेविरुद्ध केलेले पापच होय. अपराध होय. त्यासाठीच मनाचे थोरपण, त्या मनाची विशुद्धता, त्यातील विकारांवर विजय इ. गोष्टी श्रावकासाठी मुद्दाम सांगितल्या आहेत.

तन - मन - वचन - विकास -

मन, वचन व शरीर यांच्या माध्यमातून जीवन कसे सुंदर, धीट, धाडसी, साहसी, उद्योगरत व विवेकी कसे ठेवायचे, याचा वस्तुपाठ म्हणजेच श्रावकाचार होय. सामाजिक विज्ञान दृष्टी असेल तर सर्वांचे जीवन सुखी - समाधानी बनेल. कसे जगावे, कसे वागावे व कसा देहत्याग करावा याचे निर्देश फार महत्वाचे आहेत. धर्म ही जीवनापेक्षा वेगळी गोष्ट नाही. धर्म व जीवन एकरूपच आहेत. धर्म देवळात, पूजा-अर्चेत, देव दर्शनात नसून त्या सा-या गोष्टी (आचार धर्म) तुमच्या मनाच्या उत्तमतेच्या साक्षी आहेत. तुम्ही कुणाची पूजा करता, यातून तुमचे भावनिक मन दृग्गोचर होते. म्हणून खरा देव, खरा गुरु व खरे कल्याणकारी शास्त्र या बाबतही उत्तम मार्गदर्शन, निर्देश श्रावकाचारातून केले आहे. श्रावकाचाराच्या अध्ययनातून हे जाणवत राहाते की आचार्यांचा व्यक्तिगत, सामाजिक व धार्मिक विचार कसे व कोणते आहेत. जैन श्रावकाचारात समाज घडविण्याचे सामर्थ्य आहे. दुरितांचे, दलितांचे, असमर्थांचे दुःख दैन्य दूर करून त्यांनाही उत्तम

मानवतेच्या पातळीवर आणण्याचे म्हणजेच धर्म-सुप्रतिष्ठेचे कार्य, प्रभावनेचे कार्य श्रावकाचारात स्पष्टपणे सांगितले आहे.

हा काही केवळ धर्मग्रंथ नाही. तो मानवी जीवनाला प्रेरणा, मार्गदर्शन देणारा, सर्व जीवमात्रांचे हित, कल्याण व मांगल्य इच्छिणारा ग्रंथ आहे. विशेष म्हणजे त्यातील बहुतेक भाग हा विज्ञाननिष्ठ दृष्टी देणारा व जीवन संपन्न करणारा ग्रंथ आहे.

उपवास - ध्यान - सामायिक- स्वाध्याय -

या ग्रंथातून उपवास, ध्यान, स्वाध्याय, सामायिक या ज्या गोष्टी आहेत, त्या मनाची चंचलता, विकारीपणा, आततायीपण, प्रमाद घालविणा-या आहे. ध्यान व सामायिक यातून चित एकाग्र होते. सारी आत्म-उर्जा एकेठायी येऊन ती कार्यसिध्दी करते. विखुरलेली सारी शक्ती-संपदा एकत्र आणून ती अधिक कार्यकारी बनविणे हे त्या ध्यात-सामायिक व उपवास यांनी शक्य आहे. आठवड्यातून एक उपवास किंवा एक एकाशन करणे हे स्वतःसाठी वेळ काढून स्वमध्ये विलीन होण्याचे साधन आहे. उपवास म्हणजे आत्मचेतनेजवळ येणे, तिच्यातच निवास करणे, इतर आगंतुक सा-या विकल्पांना दूर ठेवणे होय. 'जिन जाना, तिन पाया ' जो हा ग्रंथ जाणेल, वाचील, मनन करील त्याचे जीवन शांत, प्रसन्न, प्रफुल्ल व आनंदाने भरून राहिल. पाणी जसे शरीर शुध्द करते, तसे श्रावकाचार मन शुध्द करते. धर्म वा विज्ञान हे अंतिम सत्य नाहीत. अंतिमतःतुमचे जीवन, तुमची चेतना हेच अंतिम सत्य होय. बाकी सारे निमित्तमात्र सहाय्यक आहेत.

यासाठी हा श्रावकाचार आम्ही समाजाच्या मार्गदर्शनासाठी अर्पण करीत आहोत.

या ग्रंथाचे प्रायोजक -

या पावन ग्रंथासाठी आमचे युवा मित्र, उद्योगपती या पावन ग्रंथासाठी आमचे युवा मित्र, उद्योगपती श्री.दिलीपकुमारजी मोतीलालजी शहा, (माढेकर) हैद्राबाद यांनी आर्थिक सहकार्य दिले आहे. त्यांची जिनवाणीच्या ठायी अप्रतिम श्रध्दा आहे, आमच्याशी त्यांचे नाते गुरु-शिष्याचे आहे.

त्यांच्या दातृत्वशील भावनेला आम्ही आवाहान केले व त्यांनी आमची विनंती मान्य केली, हा त्यांचा मोठेपणा आहे. उदारता आहे. त्यांचे स्व. पिताश्री मोतीभाई जिवराज शहा यांचा दि. ३०-१०-१९८० रोजी स्वर्गवास झाला. जैन समाजाचे ते एक मान्यवर नेते होते. प्रसिध्दीपासून ते सदैव दूर असत. सोलापूर येथील जैन गुरुकुलाने जेव्हा कॉलेज स्थापण्याचा संकल्प केला तेव्हा त्यांनी आपले सर्व बळ त्या संकल्पनेसाठी आमच्या मागे उभे केले. त्यांच्यामुळे जैनांचे कॉलेज सोलापुरात उभे राहिले. त्यांचे पिताश्रीनी, जिवराजभाईनी, प. पू. समंतभद्र महाराजांच्या शैक्षणिक कार्यालाही सतत सहकार्य दिले होते. अशाद रीतीने आता ही तिसरी पीढीही धर्म, समाज, परंपरा व संस्कार यासाठी आपले संपूर्ण वात्सल्यपूर्ण सहकार्य, प्रेम व प्रेरणा देत आहे, ही ऐतिहासिक स्वरूपाची गोष्ट आहे.

आम्ही श्रीमान शेट दिलीपभाई, त्यांचे सर्व बंधु व कुटुंबियांना शाश्वत सुख - समृद्धीची, वैभवाची व उत्तम आरोग्याची कामना करीत आहेत.

सुमेरचंद जैन

आपल्याही घरात असावा -

चैतन्य रसाचा प्रवाहो

आचार्य श्री कुंदकुंद देवांच्या समयसार या अत्यंत रहस्यमय, गूढ, अकल्पनीय ग्रंथाचा प्राचार्य श्री.सुमेरचंद यांनी रसाळ, सुबोध, सुस्पष्ट भाषेत घेतलेला शोध. समयसार म्हणजे एक कल्पवृक्षच होय. आपण संसार मागता की आत्मबोध, आपण सुंदर, चैतन्याच्या स्फुल्लिगाचा वर्षाव मागता की भोगोपभोगांचे क्षण. विशुद्ध चित् प्रवाहात सुस्नात करून तुम्हाला परमत्त्याशी संलग्न करून देणारा हा ग्रंथ आहे. तन-मन पावन करणारा. जीवनाला एक आगळ सुगंध, आगळ प्रकाश, आगळी अनुभूती देणारा ग्रंथ.

आपले जीवन संसारी असले व अनेक आधी, व्याधी, भोग यांच्यात एकरूप होत असले तरी या प्रवाहात आपण आलात की सारे विसरून जाल. समयासाराहून सुंदर, प्रिय, आकर्षक व

मनोज्ञ असे काहीही नाही. आचार्यश्री कुंदकुंदांशी नाते जोडा. मग तुम्हाला स्वतःहून काही करायचे नाही. सारे घडत जाईल, आपोआप. सारे स्वीकारू नका काहीही. पुरुषार्थ आपोआप घडत राहील. म्हणू नका चांगले वा वाईट. अशा निर्लेप मनोवृत्तीत तुम्ही नित्य शुध्द, स्वच्छ, निर्मळ होऊन जाल. कर्म, नशीब, दैव, योगायोग हे सारे शब्द गळून पडतील.

अशा चित्-पावन, चित्-मांगल्यपूर्ण समयसारावरील ही ग्रंथ संपदा आपले जीवन पवित्र करून टाकील.

या ग्रंथाचे ९५० पानांचे ६ खंड छापून तयार आहेत. आपणही आपल्या घरात आणावी ही पवित्र जिनवाणी.

आचार्य उमास्वामी रचित

श्रावकाचार

अध्याय १ : धर्मस्वरूप

मंगलाचरण

अनेकान्तमयं यस्य मतं मतिमतां मतम् ।

सन्मतिः सन्मति कुर्यात् सन्मतिर्वो जिनेश्वर : ॥ १ ॥

अर्थ - ज्या सन्मतीचे (भ. महावीरांचे) मत अनेकांतमय आहे, आणि जे बुद्धिमानांना मान्य आहे, असा सन्मतीदेव तुम्हाला सन्मती प्रदान करो.

भावार्थ - जे सन्मती म्हणजे भगवान महावीर अनेकांतात्मक दृष्टीने सर्व गोष्टींचा विचार करतात, आणि त्यांचा हा दृष्टीकोण विद्वानांनाही मान्य आहे, असे हे भगवान महावीर सर्वांना

सन्मती म्हणजे चांगली बुद्धी देवोत. भ. महावीर हे केवळज्ञानी असल्सामुळे ते कधीच एकांगी विचार सांगत नाहीत आणि विद्वानांची विचार करण्याची दृष्टी देखील अनेकांतवादी असते म्हणून ते भगवंताच्या मताशी एकमत होतात. तेव्हा आम्ही श्रावकांनीदेखील एकांगी न बनता, अनेकांतात्मक दृष्टीकोण प्राप्त करावा, अशी चांगली बुद्धी भगवंताने आम्हा सर्वांना द्यावी, असे सुंदर मंगलाचरण आहे.

स्पष्टार्थ - भगवंतांचा धर्ममार्ग एकच, एकाच स्वरूपाचा, मोक्षाप्रत नेणारा, सर्व कर्म-कलांकांना धुऊन स्वच्छ करणारा आहे. त्या धर्ममार्गात श्रावकांना हळुहळू मुनी धर्माकडे नेणारा असा श्रावकाचार आहे. उत्तम श्रावक ज्ञाल्याशिवाय, संयम, व्रताचरण, स्वाध्याय, ध्यान व तप केल्याशिवाय साक्षात् मोक्षप्राप्तीसाठी उपयोगी असा मुनीधर्म स्वीकारणे, तो उत्कटतेने पाळणे शक्य होत नाही गृहस्थाची ही दुर्बळता पाहून त्यांना विविधरीतीने व्रताचरणासाठी तयार करणे, संयमाचरणाचा अभ्यास करून घेणे, निर्मोहीपणाचे संस्कार करणे, यासाठी श्रावकाचाराचे कथन महत्वाचे आहे.

श्रावकाचार लिहिण्याचे कारण

पूर्वाचार्य प्रणीतानि श्रावकाध्ययनान्यलम् ।

दृष्ट्वाऽहं श्रावकाचारं करिष्ये मुक्तिहेतवे ॥ २ ॥

अर्थ - पूर्वाचार्यांनी सांगितलेले श्रावकाचाराचे माझे अध्ययन पूर्ण आहे. मी मोक्षप्राप्तीसाठी या श्रावकाचाराची रचना करित आहे. ॥ २ ॥

भावार्थ - पूर्वीच्या आचार्यांनी श्रावकाचाराचे सखोल अध्ययन केलेले आहे. त्यात अपूर्णता नाही. त्या श्रावकाचाराचे उत्तम प्रकारे अध्ययन करून मी मोक्षप्राप्तीच्या हेतूने या श्रावकाचाराची रचना करित आहे.

धर्म म्हणजे काय ?

धरत्यपारसंसारदुःखादुद्धृत्य यो नरान् ।
मोक्षेऽव्ययसुखे नित्ये ते धर्म वद्धि तत्त्वतः ॥ ३ ॥

अर्थ - जो मनुष्याला अपार संसाराच्या दुःखातून दूर करून त्याचा उध्दार करील आणि अविनाशी (अशी) मोक्षसुखाला प्राप्त करून देईल, तो धर्म होय. ॥ ३ ॥

भावार्थ - 'धरति इति धर्मः।' जो उध्दार करतो तो धर्म. संसाराच्या चक्रत सापडलेल्या जीवांचा उध्दार करणारा तो धर्म. नुसताच उध्दार करीत नाही, तर धर्म कधीही नष्ट न होणा-या अशा मुक्तीची / मोक्षाची वाटही दाखवितो. म्हणून धर्माचरणाला जीवनात अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे.

सम्यक्दर्शन - ज्ञान - चारित्र्याचा महिमा

सम्यक् दृग्बोधवृत्तानि विविक्तानि विमुक्तये ।
धर्म सागारिणामाहुर्धर्मकर्मपरायणाः ॥ ४ ॥

अर्थ - सम्यक्दर्शन, सम्यक्ज्ञान आणि सम्यक् चारित्र्य हे एकेक देखील मुक्तीला कारण होऊ शकतात. (म्हणून) धर्म-कर्म-परायण श्रावकासाठी हाच धर्म सांगितला आहे.

भावार्थ - सम्यक्दर्शन, सम्यक्ज्ञान व सम्यक्चारित्र्य यांच्यापैकी एकाचे देखील मनोभावे पालन केले तरी मोक्ष मिळू शकतो. पण तिन्हीचे म्हणजे दर्शनज्ञान-चारित्र्य यांचे मनःपूर्वक पालन केले तर दुधात साखर पडणार नाही का? म्हणून आचार्यांनी आणि धर्म-पारायण, चारित्र्यसंपन्न आणि कर्मकुशल अशा व्यक्तींनी सम्यक्दर्शन - ज्ञान-चारित्र्य यालाच धर्म म्हटले आहे. आचार्य

उमास्वामीनी तत्वार्थ-सूत्रात 'सम्यक्दर्शनज्ञान चारित्राणि मोक्षमार्गः ।' असे म्हटले आहे, ते याच अर्थाने होय.

सम्यक्त्व म्हणजे काय?

देवे देवमतिर्धर्मे धर्मधीर्मलवर्जिता ।

या गुरौ गुरुताबुद्धिः सम्यक्त्वं तान्निगद्यते ॥ ५ ॥

अर्थ - ख-या देवाच्या ठिकाणी देवत्वबुद्धी, धर्माच्या ठिकाणी निर्मल, मलरहीत-धर्मबुद्धी आणि गुरुच्या ठिकाणी गुरु ता-महान बुद्धी असणे म्हणजे सम्यक्त्व होय. ॥ ५ ॥

भावार्थ- या श्लोकात आचार्यांनी सम्यक्त्वाची व्याख्या केली आहे. ख-या देवासंबंधी / भगवंतासंबंधी निष्ठा असणे म्हणजेच देवत्व पाहणे हे सम्यक्त्व होय. देव म्हणजे हाच, असाच अशी दृढ श्रद्धा पाहिजे. तरच तो खरा भक्त. तसेच धर्माच्या संबंधी देखील तशीच प्रगाढ श्रद्धा पाहिजे. माझा धर्म हाच श्रेष्ठ धर्म आहे, ही भावना दृढ ठेवली पाहिजे आणि गुरु हा तर सर्वात श्रेष्ठ. कारण तो तुम्हाला परमात्म्यापर्यंत पोहचवतो. म्हणून त्या गुरुला श्रद्धास्थान मानून त्याचे श्रेष्ठत्व मान्य करणे, याला सम्यक्त्व असे आचार्यांनी म्हटले आहे.

मिथ्यात्व म्हणजे काय ?

अदेवे देवताबुद्धिः अधर्मे बत धर्मधीः ।

अगुरौ गुरु ताबुद्धिस्तन्मिथ्यात्वं निगद्यते ॥ ६ ॥

अर्थ - अदेवामध्ये (कुदेवामध्ये) देवताभाव ठेवणे, अधर्मांमध्ये धर्मभाव ठेवणे व अगुरुमध्ये गुरुभाव ठेवणे याला मिथ्यात्व म्हणतात. ॥ ६ ॥

भावार्थ - या श्लोकात आचार्यांनी मिथ्यात्वाची व्याख्या केली आहे. कुदेवाच्या ठिकाणी देवताभाव म्हणजे श्रद्धा ठेवणे व खोट्या धर्माला खरा धर्म मानणे आणि खोट्या गुरुलाच योग्य गुरु मानणे हे अयोग्य आहे. म्हणून त्याला मिथ्यात्व म्हटले आहे. मिथ्यागोष्टीवर श्रद्धा ठेवणे हे चुकीचे आहे, त्यामुळे आचारधर्माचा पायाच चुकीचा ठरतो. आणि जीवन चुकीच्या मार्गाला वळते मुक्कामाची जागा निश्चित असेल तर त्याठिकाणी पोहचण्यासाठी आपण उचित मार्गाचा स्वीकार करतो. मुंबईला जायचे असेल तर मुंबईचाच रस्ता धरावा लागतो. नागपूनचा रस्ता धरून चालत नाही. तसेच मोक्षाला पोहोचण्यासाठी सम्यक्त्वाचाच मार्ग योग्य आहे, मिथ्यात्वाचा नाही.

खरा देव

क्षुत्पिपासा भयं द्वेषो रागो मोहो जरा रूजा ।

चिन्मा मृत्युर्मदः खेदो रतिः स्वेदश्च विस्मयः ॥ ७ ॥

विषादो जननं निद्रा दोषा एते सुदुस्तराः ।

सन्ति यस्य न सोऽवश्यं देवस्त्रिभुवनेऽवरः ॥ ८ ॥

अर्थ - भूक, तहान, भय, व्देष, राग, मोह, वृद्धत्व, रोग, चिन्ता, मृत्यू, मद, रती, विस्मय, विषाद, जन्म आणि निद्रा हे अठरा दोष ज्याच्यामध्ये नाहीत तोच खरा देव आणि तो त्रिभुवनाचा स्वामी आहे. ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥

भावार्थ - आचार्यांनी यात ख-या देवाची लक्षणे दिली आहेत. सहन करण्यास कठीण अशा अठरा गोष्टी आहेत. त्या अशा-तहान भूक, भीती, रागद्वेष मोह, म्हातारपण, जन्म-मरण, चिन्ता, गर्व, घाम, विषयासंबंधी / भोगासंबंधी प्रीती, आश्चर्य आणि झोप या सर्वांपासून परमात्मा मुक्त आहे. म्हणूनच तो तिन्ही लोकांचा स्वामी आहे.

ख-या देवांची विविध नावे

विष्णुः स एव , स ब्रह्मा, स देवो महेश्वरः ।

बुध्दः स एव यः सर्वसुरासुरसमर्चितः ॥ ९ ॥

निर्मलः सर्ववित् सार्वःपरमं परमेश्वरः ।

परंज्योतिर्जगद्भर्ता शास्ताऽप्तः परिगीयते ॥ १० ॥

अर्थ - तोच (मागील श्लोकात वर्णन केलेंला) विष्णू आहे. तोच ब्रह्म आहे, तोच महेश्वर आहे, तोच बुध्द आहे, तो देव व असुरांकडून पुजिला गेला आहे, तोच निर्मळ, सर्वज्ञ, सर्वहितैषी, परम, परमेश्वर, परंज्योती, जगाचे पालन करणारा, शासन करणारा आणि आप्त म्हटला जातो.

स्पष्टार्थ - काळाच्या प्रचण्ड ओघात अनेक आचार्यांनी, मुनीवर्यांनी परमात्म्याला विविध नावांनी संबोधिले आहे. त्या आत्मरूप परमात्माचे एकच एक रूप आहे. त्याला विष्णू, ब्रह्मा, महेश्वर, बुध्द म्हणून संबोधितात. नावे वेगळी पण त्या परमपावन, जगत्हित कर्ता, कल्याणमय अशा परमात्म्याचे अंतरंगरूप एकाच प्रकारचे आहे. सा-या जीवमात्रांत जो आत्मा आहे, तोच कर्ममुक्त झाल्यावर परमात्मा बनतो. त्यादुष्टीने प्रत्येक जीव परमात्मा बनण्याच्या पात्रतेचा आहे, असा अरिहंतांचा अभिप्राय आहे.

ख-या सुखाचा मार्ग

अपारापारसंसारसागरे पततां नृणां ।

धारणाद् धर्म इत्युक्तो व्यक्तं मुक्ति - सुखप्रदः ॥ ११ ॥

अर्थ - या अपरंपार संसाररूपी सागरात पडलेल्या जीवांना जो धारण करतो (उन्नतीचा मार्ग सांगतो) तो धर्म, असे म्हटले आहे. हा धर्मच स्पष्टपणे मुक्तिसुखाचा दाता आहे. ॥ ११ ॥

भावार्थ - हा संसाररूपी सागर अपार आहे. तो सुखासुखी पार करता येत नाही. पैलतीरी जाता येत नाही. नदी पार करणा-यांना नौका जशी उपयोगी, तसे मुक्तीकडे जाणा-या जीवाला धर्म-नौका उपयोगी आहे. धर्म जीवाला आधार देतो, त्याचा उध्दार करतो आणि मोक्षसुख प्राप्त करण्याचा मार्ग दाखवतो.

धर्मात्मक धर्म

क्षमादिदशभेदेन भिन्नत्मा भुक्तिमुक्तिदः ।

जिनोक्तः पालनीयोऽयं धर्मश्चेदस्ति चेतना ॥ १२ ॥

अर्थ - उत्तम क्षमा-मार्दव-आर्जव इ. दहा प्रकारचा धर्म जिनेंद्राने सांगितला आहे. तो करण्यायोग्य असून सुख आणि मोक्ष देणारा आहे, असा धर्म म्हणजे शुध्द ज्ञानचेतना होय.

भावार्थ - भगवंतांनी दश धर्म सांगितला आहे. क्षमा-मार्दव-आर्जव-शौच-संयम-तप-त्याग-आर्किच्यन्य आणि ब्रम्हचर्य अशी त्यांची नावे आहेत. त्यांचे उत्तमप्रकारे पालन केल्याने भौतिक सुखे तर प्राप्त होतातच, पण त्यामुळे मोक्षाचे सुख देखील प्राप्त होते. ज्याची धर्मबुध्दी जागृत (चेतना) झाली आहे, त्यांनी या दहा धर्मांचे पालन केले पाहिजे.

खोटा धर्म

हिंसादिकलितो मिथ्यादृष्टिभिः प्रतिपादितः ।

धर्मो भवेदिति प्राणी वदन्नपि हि पापभाक् ॥ १३ ॥

अर्थ - मिथ्यादृष्टी लोकांनी सांगितलेला हिंसायुक्त धर्म, हा धर्म आहे असे तोंडाने म्हणणारा देखील पापाचा भागीदार ठरतो. ॥ १३ ॥

भावार्थ - मिथ्यात्वी लोक यज्ञामध्ये हिंसा करतात आणि त्यालाच धर्म म्हणतात. यज्ञामध्ये प्राण्याचा बळी देतात आणि त्यापासून पुण्य मिळते असे मानतात. पण जैनधर्म हा 'परस्परऽपग्रही जीवानम् ।' सर्व जीव एकमेकावर अवलंबून आहेत, असे मानतो. त्यामुळे प्राण्यांचे रक्षण करणे हा मानवाचा धर्म आहे. हिंसा करणे अधर्म आहे. जैन धर्मातील पंचपापामध्ये हिंसेचा समावेश आहे.

गुरु कसा असावा ?

महाव्रतान्वितास्तत्वज्ञानाधिष्ठितमानसाः ।

धर्मोपदेशकाः पाणिपात्रास्ते गुरवो मताः ॥ १४ ॥

अर्थ- पाच महाव्रतांना धारण करणारे, सदा सत्वचिंतनात रमलेले, धर्माचा उपदेश देणारे आणि पाणीपात्रात हातात) भोजन करणारे, हेच (निर्ग्रथ) खरे गुरु आहेत, असे मानले आहे. ॥ १४ ॥

भावार्थ - या श्लोकात आचार्यांनी ख-या गुरु चे वैशिष्ट्य सांगितले आहे. अहिंसा, सत्य, अचौर्य, अपरिग्रह आणि ब्रम्हचर्य, या पाच महाव्रतांचे पालन करणारे आणि धर्माचा उपदेश करणारे हेच खरे गुरु होत. ते भोजनासाठीदेखील पात्राचा भांड्याचा) उपयोग करीत नाहीत. दोन्ही हाताचा पात्रासारखा उपयोग करून, त्यातच ते भोजन करतात आणि सदैव आत्मचिंतनात मग्न राहातात व ख-या धर्माचा उपदेश करतात, तेच खरे गुरु आहेत.

गुरुंचे पाच आचार-धर्म

पंचाचारविचारज्ञाः शान्ता जितपरिषहाः ।

त एव गुरवो ग्रन्थैर्मुक्ता बाह्यैरिवाऽऽन्तरैः ॥ १५ ॥

अर्थ - दर्शनाचार, ज्ञानाचार आदी पाच आचारांचा विचार करणारे, कषाय शांत असणारे, शीत आणि उष्णती परिषहावर विजय मिळविणारे आणि अंतर्बाह्य परिग्रहापासून मुक्त असणारे, खरे गुरु होत. ॥ १५ ॥

भावार्थ - खरे गुरु कसे असावेत, यासंबंधी आचार्य पुढे म्हणतात, दर्शनाचार, ज्ञानाचार, चारित्र्याचार, तपाचार व वीर्याचार या पाच आचारांच्या विचारात सतत मग्न असणारे आणि चार कषायांना नेहमी आपल्या ताब्यात ठेवणारे हेच खरे गुरु होत. थंडी आणि उष्णता यांचा नैसर्गिक परिषह ते सहन करतातच. पण मानवी परिषह देखील ते शांतपणे सहन करतात आणि अंतर्परिग्रह म्हणजे सर्व प्रकाराचे कषाय (क्रोध-मान-माया-लोभ) ते जवळ बाळगत नाहीत. आणि बाह्य परिग्रहांचा (वस्त्रपात्र इ.) त्यांनी दीक्षा घेतानाच त्याग केलेला असतो. असा निर्ग्रथ मुनी हाच खरा गुरु होय. इतर गुरुंना (वस्त्र-धारकांना) गुरु ही संज्ञा प्राप्त होत नाही.

व्यवहारात जो ज्ञान देतो, सन्मार्ग दाखवितो अशांना गुरु / गुरु जी असे म्हटले जाते व त्यांचा त्यांच्या त्यांच्या योग्यतेप्रमाणे आदर / नमस्कार करतात. पण तेही परिग्रही, मोही, लोभी, दंभी असतील तर त्यांचाही आदर, नमस्कार, वंदन, पूजन करू नये.

बाह्य परिग्रह

क्षेत्रं वास्तु धनं धान्यं द्विपदं च चतुष्पदम् ।

आसनं शयनं कुप्यं भाण्डं चेति बहिर्दश ॥ १६ ॥

अर्थ - क्षेत्र, वास्तु, धन, धान्य, द्विपद (दास-दासी), चतुष्पद (हत्ती-घोडे इ.) आसन, शय्य आणि भांडी हा सर्व बाहेरचा परिग्रह आहे.

भावार्थ - या श्लोकात आचार्यांनी बाह्य परिग्रहात कोणकोणत्या गोष्टींचा समावेश होतो, हे सांगितले आहे. क्षेत्र म्हणजे भूमी-शेती, प्लॉटस, घरे इ.हा बाह्य परिग्रह आहे. एक घर असले तरी जादा घरांचा हव्यास, हजारो एकर शेती असली तरी समाधान नसते. धनाची हाव तर कधीच

पुरी होत नाही. धान्य साठवून ठेवणे, गोदाम भरून ठेवणे, हत्ती घोड्यांचा सरंजाम, दास-दासींचा समूह, आसने एकापेक्षा एकेक भारी भारी वस्त्रांचा संग्रह, भांड्यांचा संग्रह, मनुष्याची हाव संपतच नाही. तो सर्व वस्तूंचा परिग्रह वाढवतच जातो. त्यावेळी तो प्लस आणि मायनसचे तत्वज्ञान विसरतो. एकीकडे संग्रह वाढला की दुसरीकडे मोठे तरी उणीव भासणारच. जैन धर्मात परिग्रह परिमाण व्रत सांगितले आहे. आवश्यक तेवढ्याच वस्तू साठवाव्यात, जास्त परिग्रह वाढवू नये, असे जैन धर्म सांगतो. परिग्रहाने चिंता वाढते, मनावर ताण पडतो. नवनवीन रोगांचे धनी व्हावे लागते. म्हणून परिग्रहाच्या बाबतीत सदैव संतुष्टता असावी. जे प्राप्त आहे, तेच खूप आहे, अशी संतोष भावना असावी.

अंतरंगीचा परिग्रह

मिथ्यात्ववेदरागाश्च, द्वेषो हास्यदयस्तथा ।

क्रोधाद्यश्च विज्ञेया आभ्यंतरपरिग्रहाः ॥ १७ ॥

अर्थ- मिथ्यात्व, वेद म्हणजे स्त्री-पुरुष -नपुंसक वेद, राग, द्वेष, हास्यादी विकार, क्रोधादी कषाय हे सर्व अंतरंग परिग्रह आहेत.

भावार्थ- ढोंगीपणा, मी स्त्री आहे, पुरुष आहे हा अहंकार, काही वस्तूसंबंधी प्रेम, काहीसंबंधी द्वेष, या भावना व हास्य, शोक, भय, जुगुप्सा हे चार विकार आणि क्रोध-माया-मान-लोभ हे चार कषाय म्हणजे अंतरंग परिग्रह होत. कोणताही परिग्रह वाईटच. तो मनुष्याच्या मनात विकृती निर्माण करतो. बाह्य परिग्रहांनी अहंकाराची भावना वाढते. दुस-याबद्दल तुच्छतेची भावना निर्माण होते. तर अंतरपरिग्रहांनी मनात विकृती येते. म्हणूनच परिग्रहावर बंधन पाहिजे. परिग्रहाच्या भावनेत त्या पदार्थावरची आसक्ती, अनुराग, लोभ येतात. तेव्हा त्या आसक्तीला, मोहाला परिग्रह म्हटले आहे. वस्तू केवळ निमित्त आहे.

गुरु कसा नसावा

येथेष्टभोजना भोगलालसा कामपीडिताः ।

मिथ्योपदेशदातारो न ते स्युः गुरवः सताम् ॥ १८ ॥

अर्थ- यथेष्ट भोजन करणारे, भोगाविषयी अभिलाष ठेवणारे कामवासनेने पीडित, मिथ्या उपदेश देणारे हे सज्जनांचे गुरु होऊ शकत नाहीत ॥ १८ ॥

भावार्थ - स्वैर वागणारे, असंयमित जीवन जगणारे, विषयासक्त आणि खोटा उपदेश करणारे हे सज्जनांचे गुरु होऊ शकत नाहीत. गुरु कसा नसावा, याचे वर्णन या श्लोकात आचार्यांनी केलेले आहे. भोजना-संबंधी संयम नसणारा-पोटभर जेवणारा, थोडक्यात जेवणावर ताव मारणारा गुरु नसावा. कामवासनेने लडबडलेला, लंपट, विषयासक्त गुरु नसावा. भोगासंबंधी आसक्ती बाळगणारा गुरु नसावा. हिंसा, चारी इ. पाच पापांचा उपदेश करणारा गुरु असत नाही. प्रेम, करुणा, दया यांची मूर्ती असणारा गुरु होय.

मानवाचे अहित कशात ?

सरागोऽपि हि देवश्चेद् गुरु रब्रह्मचार्यपि ।

कृपाहीनोऽपि धर्मश्चेत्कष्टं नष्टं हि हा जगत् ॥ १९ ॥

अर्थ- रागद्वेषाने युक्त पुरु षाला देव मानले, ब्रह्मचारी नसलेल्याला गुरु मानले आणि दयाहीन धर्म मानला तर, अरेरे ! हे जग नष्ट होईल. ॥ १९ ॥

देव-शास्त्र-गुरु संबंधाने निर्णय

एतेषु निश्चायो यस्य विद्यते स पुमानिह ।

सम्यक्दृष्टिरिति ज्ञेयो मिथ्यादृष्टिश्च संशयी ॥ २० ॥

अर्थ- म्हणून वीतराग देव, निर्ग्रथ गुरु आणि दयामय धर्मात ज्याचा निश्चय (श्रध्दा) आहे, तो सम्यक्दृष्टी होय. ज्याच्या मनात यासंबंधी संशय आहे, तो मिथ्यात्वी होय. ॥ २० ॥

भावार्थ- खरा गुरु , खरा देव, खरा धर्म याविषयी सांगताना आचार्य सम्यक्त्वी कोण याची व्याख्या करतात. जो वीतरागी देवावर व निर्ग्रथ मुनीवर श्रध्दा ठेवतो, आणि हिंसारहित दयामय धर्मावर प्रगाढ श्रध्दा ठेवतो तोच सम्यक्त्वी होय. या तिन्हीसंबंधी मनात अनिश्चिततेची / संशयाची भावना ठेवून वागतो तो मिथ्यादृष्टी होय. ख-या देव-शास्त्र-व गुण व स्वभाव कळतात व स्वतःच्या कर्तव्याची जाण होते. म्हणून ते तिन्हीही उपकारक आहेत.

आचार्य उमास्वामींच्या या श्रावकाचाराचा पहिला अध्याय पूर्ण होतो.

अध्याय - २

सम्यक्दर्शन

सम्यक्दर्शन कशाला म्हणावे ?

जीवाजीवादितत्वानां श्रध्दानं दर्शनं मतम् ।

निश्चयात् स्वे स्वरूपे वाऽवस्थानं मलवजितम् ॥ २१ ॥

अर्थ - जीव, अजीव इत्यादी सात तत्त्वावर श्रध्दा ठेवणे म्हणजे दर्शन होय. आणि निश्चयाने स्वतःच्या आत्मरूपात-शूद्ध आत्म्याच्या स्वरूपात-स्वतः मध्येच आत्मदर्शन होणे म्हणजे निश्चय सम्यक्दर्शन होय. ॥ २१ ॥

भावार्थ - जीव, अजीव, आश्रव, बंध, संवर, निर्जरा व मोक्ष या सात तत्वांवर प्रगाढ श्रद्धा ठेवणे म्हणजे व्यवहार सम्यकदर्शन होय. आणि स्वतःच्या आत्म-स्वरूपासंबंधी शुध्द (मलवर्जित) ज्ञान होणे म्हणजे निश्चय सम्यकदर्शन होय. जैन तत्वज्ञानात व्यवहाराने व निश्चय नयाने सम्यकदर्शन कसे आहे, अशा दोन प्रकारे वर्णन केले आहे. शुध्द द्रव्याचे जो स्वरूप कथन करतो, तो निश्चय नय होय.

सम्यकदर्शन केव्हा प्राप्त होते ?

पंचाक्षपूर्णपर्याप्ते लब्धकालावलब्धिके।

निसर्गाज्जयते भव्येऽधिगमाद्वा सुदर्शनम् ॥ २२ ॥

अर्थ- पंचेद्रिय पर्याप्तक, संज्ञी व भव्य जीवांना काललब्धी प्राप्त झाल्यावर, निसर्गतः किंवा अधिगमाने सम्यकदर्शन प्राप्त होते.

भावार्थ - पंचेद्रिय पर्याप्त असलेल्या भव्य जीवाला सम्यकदर्शन प्राप्त होते. काललब्धी झाल्यावर म्हणजे योग्य वेळ आल्यानंतर निसर्गक्रमाने सम्यकदर्शन प्राप्त होते, किंवा अधिगमाने म्हणजे अनुभवाद्वारे, अभ्यासाद्वारे वा प्रयत्नाने ते प्राप्त होते. पर्याप्तक म्हणजे ज्याची इंद्रिये, मन व शरीर परीपूर्ण कार्यक्षम आहेत, त्याला पर्याप्तक कसे म्हणतात.

सम्यक्त्वाच्या प्राप्तीची कारणे

आसन्नभव्यता कर्महानिसंज्ञित्व शुध्दपरिणामा : ।

सम्यक्त्वहेतुरन्तर्बहि उपदेशकादिश्च ॥ २३ ॥

अर्थ: आसन्न भव्यता भव्यत्वास प्राप्त होणारा), कर्माची हानी, संज्ञित्व आणि विशुद्ध परिणाम ही सम्यक्त्वाची आंतर करणे आहेत, आणि गुरु जनाचा उपदेश आदी बाह्य कारणे होत. ॥ २३ ॥

भावार्थ - सम्यक्त्व - प्राप्तीची काही करणे यात दिली आहेत. १) आसन्नभव्यता - जे भव्यत्वाप्रत गेले आहेत, म्हणजे अरिहंतावर ज्यांची दृढ श्रद्धा आहे, सात तवे व यहा द्रव्ये यांचे समुचित ज्ञान ज्यांना आहे ते भव्य. २) कर्महानी- अनंतानुबंधी क्रोध, मान, कपट व लोभ यांचा नाश झाला पाहिजे व सम्यक्त्व, सम्यक् मिथ्यात्व व सम्यक् प्रकृती या तीन प्रकृतींचाही नाश झाला पाहिजे. तरच सम्यक्त्व उत्पन्न होते. ३) संज्ञित्व- संज्ञी म्हणजे पाच इंद्रिये पूर्ण व मन ज्याला आहे त्याला संज्ञी-जीव म्हणतात. संज्ञी जीवालाच सम्यक्त्व उत्पन्न होते. ४) शुद्धपरिणाम- आत्म्याला सोडून इतर सर्व पदार्थ हे पर आहेत, असा एक आत्माकार विचार हा शुद्ध परिणाम होय. सम्यक्त्व प्राप्ती-साठी या चार गोष्टी आवश्यक आहेत. ही कारणे अंतरंग स्वरूपाची आहेत. गुरु च्या उपदेशामुळे देखील भाव शुद्ध होतात. ज्ञान प्राप्त होते आणि संत सहवासही प्राप्त होतो. तेव्हा ते सम्यक्त्वाचे बाह्य कारण होय. मानसिक परिवर्तन व्हायला गुरुंचा उपदेश हाच प्रामुख्याने करणीभूत होतो. पण तेही बाह्य कारणच होय. जिनदर्शन, केवली भगवंताचा सहवास व उपदेश ही सारी बाह्य कारणे (निमित्त) आहेत. श्रद्धा गुण सम्यक्झाला तर ज्ञान गुण देखील सम्यक् होतो.

सम्यक्त्वाचे भेद

त्रयो भेदास्तस्य चोक्ता आज्ञाद्या दशधा मताः ।

प्रागेवोपशमो मिश्रः क्षायिकंच ततः परम् ॥ २४ ॥

अर्थ - सम्यक्दर्शनाचे तीन मुख्य भेद सांगितले आहेत. उपशम इत्यादी तीन, आज्ञासम्यक्त्व दत्यादी दहा भेद मानले आहेत. प्रथम उपशम-सम्यक्त्व उत्पन्न होते. त्यानंतर मिश्र सम्यक्त्व उत्पन्न होते, त्यानंतर क्षायिकसम्यक्त्व प्राप्त होते.

भावार्थ- आचार्यांनी या श्लोकात सम्यक्दर्शनाच्या प्रकारांचे वर्णन केले आहे. सम्यक्त्वाचे तीन भेद आहेत. १) उपशमसम्यक्त्व, २) क्षायोपशामिक सम्यक्त्व, आणि ३) क्षायिक सम्यक्त्व असे हे तीन भेद आहेत. सर्वात आधी उपशमसम्यक्त्व प्राप्त होते, त्यानंतर क्षायोपशामिक हे मिश्र सम्यक्त्व आणि शेवटी क्षायिक सम्यक्त्व प्राप्त होते. आज्ञा इ. सम्यक्त्वाचे दहा भेद आहेत.

क्षायिक सम्यक्त्व

चतुर्थेषु गुणेषु स्याम् क्षायिकं निखेलष्वपि ।

मिश्राख्यं सप्तमं यावत् सम्यक्त्वं मुक्तिकारणम् ॥ २५ ॥

अर्थ - क्षायिक सम्यक्त्व चौथ्या गुणास्थानापासून वरच्या सर्व गुणास्थानात असते. मिश्र नावाचे सम्यक्त्व चौथ्यापासून सातव्या गुणास्थानापर्यंत असते, आणि क्षायिक सम्यक्त्व हे मुक्तीला कारणीभूत होते. ॥ २५ ॥

भावार्थ- चौदा गुणस्थानापैकी सम्यक्त्व कोणत्या गुणास्थाना पासून सुरू होते, हे या श्लोकात सांगितले आहे. गुणास्थाना पासून क्षायिक सम्यक्त्व सुरू होते, ते पुढील सर्व गुणास्थानापर्यंत कायम अस्तित्वात असते. मिश्र म्हणजे क्षायोपशामिक सम्यक्त्व मात्र चौथ्या गुणास्थानापासून सातव्या गुणास्थानापर्यंतच असते.

स्पष्टार्थ - सम्यक्दर्शन ही आत्म्याच्या श्रद्धा गुणाची एक शुद्ध पर्याय (अवस्था) आहे. ती पर्याय म्हणजे शुद्ध स्वात्मानुभूती होय. क्षायिक सम्यक्त्व हे कधीही नाश पावत नाही. त्या सम्यक्त्वाचा स्वात्मानुभूतीशी अविनाभवी संबंध असतो. असम्यक्त्वसारखे रत्न ज्याच्याजवळ आहे त्याला अन्य सुखाची अपेक्षा असत नाही.